De bestrijding van onkunde: promoverende leraren

Wim Rongen en Dik Verkuil

Vroeger was het heel gewoon: de leraar aan het gymnasium of de HBS die aan zijn dissertatie werkte. Het was ook niet ongebruikelijk dat de promovendus na gedane arbeid de school verliet en zijn loopbaan voortzette aan de universiteit. Dit prachtige perspectief voor de nijvere en intellectueel angehauchte leraar lijkt voorbij. De wetenschap en het middelbaar onderwijs zijn in toenemende mate gescheiden werelden geworden.

Toch zijn er nog steeds geschiedenisleraren die promoveren. Kleio sprak met drie van hen. Adriaan Miltenburg (44), docent geschiedenis aan het Christelijk Gymnasium in Utrecht, die in februari 1991 promoveerde op de medievistiek in de negentiende eeuw, Jan van Oudheusden (41), leraar aan het Dr. Mollercollege in Waalwijk, in oktober 1990 gepromoveerd op de regionalistische beweging Brabantia Nostra en Ton Hage (37), docent aan het Guido De Brèscollege en eind 1989 gepromoveerd op een studie over middeleeuwse rijmkronieken. Alle drie hebben ze een volledige baan. Adriaan Miltenburg is sinds bijna twee jaar conrector.

De voorgangers van Miltenburg sinds 1945 promoveerden op twee na allemaal. Er werden er twee hoogleraar, zij het in de Egyptologie en de orgelbouwkunde, en niet in het vak waarin zij lesgegeven hadden. Tegenwoordig ligt dat anders. De moderne leraar, zo luidt de algemene opvatting, is simpelweg te zwaar belast om in zijn vrije tijd wetenschappelijk onderzoek te doen. Hij heeft te veel leerlingen, van wie er te weinig geïnteresseerd zijn, hij moet een vast programma afwerken en kan zijn particuliere hobby's onvoldoende in zijn lessen kwijt. Hij moet vergaderen, leerlingen begeleiden en meedoen aan buitenschoolse activiteiten.
Thuis is ook niet meer alles zoals het was. Vroeger kon hij het huishouden met een onbezwaard gemoed overlaten aan zijn echtgenote of zijn dienstbode. In zijn riante woning kon hij zich terugtrekken in de stille studeerkamer, die liefst door een gang gescheiden was van de rest van het pand en waar vrouw en kind hem slechts met het gevaar geconfronteerd te worden met zijn toorn konden storen.
Ook de dissertaties zijn onherkenbaar veranderd. Het zijn geen hobbyistische of uit passie geboren produkten meer, maar specialistische en niet zelden gortdroge werken, geschreven door professionals, wier onderwerp vanwege de veronderstelde maatschappelijke relevantie van bovenaf is vastgesteld. De promovendi hebben veelal het universitaire circuit nooit verlaten en de kans is klein dat ze ooit nog in het middelbaar onderwijs terecht komen.

In het gesprek met deze drie witte raven werd duidelijk hoe zij de voetangels en klemmen van het werken aan een promotie met het hedendaagse lerarenbestaan hebben weten te combineren.

Hoe is het bij hen begonnen?

Hage begon in 1979 niet in de eerste plaats als leraar aan zijn proefschrift. Hij zat al

kleio
nummer 4/91
pagina's 10 en 11

Ton Hage ... heeft nog wel eens in Frankrijk met zijn voeten in een beek zitten studeren.

wel vanaf 1976 in het onderwijs, maar dat was slechts voor enkele uren. Bovendien voelde hij zich meer onderzoeker dan leraar. Direct na zijn afstuderen kreeg hij een 5/10e aanstelling aan de Universiteit van Utrecht met de opdracht te promoveren. Daarnaast werd hij voor 5/10e leraar. Toen zijn aanstelling aan de universiteit in 1983 afliep, kreeg hij een volledige aanstelling aan zijn school. Daarna duurde het nog zes jaar voor hij zijn dissertatie afhad. Hij was er toen tien jaar mee bezig geweest.
Miltenburg was aanvankelijk evenmin een gepassioneerd docent. Toen hij in 1979 afstudeerde, zat hij al zes jaar in het onderwijs, maar ook hij vond de wetenschap veel leuker. Na zijn studie ging hij verder met onderzoek, maar niet met het idee dat daar persé een dissertatie uit moest rollen. Zijn eerste onderzoek liep dood en in 1981 stuitte hij op het uiteindelijke onderwerp van zijn dissertatie. Nadat hij een artikel over de geschiedenis van de medievistiek in een bundel voor zijn latere promotor had geschreven, besloot hij verder te gaan met dit onderwerp. Tien jaar later promoveerde hij.

Jan van Oudheusden had het meest van de stereotype leraar. Hij was docent uit overtuiging, had het altijd al willen worden, en stond al in 1974 full-time voor de klas. Niettemin ging bij hem na verloop van tijd een vaag gevoel van onbehagen knagen. Hij had het wetenschappelijk werk erg leuk gevonden, had zijn doctoraalscriptie (over de Doorbraakbeweging in het bevrijde zuiden) gepubliceerd gekregen, en vond het in toenemende mate onbevredigend dat dat op 25-jarige leeftijd geschreven werk zijn hoofdwerk dreigde te worden. Naast zijn leraarsbaan wilde hij ook nog graag een keer speurend en schrijvend bezig zijn. In 1982 dook hij op het archief van Brabantia Nostra, niet met het idee daarop te promoveren, maar om weer eens het onderzoek te smaken en een artikel te publiceren. Twee jaar later had hij het archief doorgespit en viel hij stil. Pas in 1987 besloot hij er een dissertatie van te maken. Drie jaar daarna promoveerde hij.

Tweemaal tien en eenmaal vijf jaar arbeid: de promoverende leraren zijn de duurlopers van de wetenschap. Hun prestatie kenmerkt zich door een taaiheid en een volharding, waar ze zichzelf achteraf ook wel enigszins over verbazen.

Tijd

Wanneer werkten ze aan hun proefschrift? Van Oudheusden deed het tweemaal per week, met een verbazingwekkende consequentie. Hij vond die vaste tijdstippen prettig omdat hij dan geestelijk helemaal weg kon zijn van de school, ook al had hij het nog zo druk met correctie of lesvoorbereiding. Hij werkte op woensdagmiddag van half twee tot half zes en week daar alleen bij rapportvergaderingen van af. Daarnaast werkte hij de zaterdagochtenden, pakte hij in de zomervakantie een week en in de vakanties tussendoor een paar dagen. Het laatste jaar had hij bovendien een dag in de week betaald verlof, met toestemming van Zoetermeer. Zijn rector had hem gewezen op een passage in het rechtspositiebesluit voor leraren, volgens hetwelk de aanstaande promovendus twee maanden betaald verlof kan krijgen. Die tijd smeerde hij zo uit over het hele jaar.
De daadwerkelijke toestemming daarvoor had overigens nog heel wat voeten in de aarde. "*Dat was een kwestie van de daartoe bevoegde ambtenaar bestoken met telefoontjes. In het begin wilde die er helemaal niet aan, want het zou een precedent scheppen als iemand van dit onbekende recht gebruik zou maken*".

Van deze regel hebben zijn twee collega's dan ook nog nooit gehoord. Zij hebben heel wat minder consequent en afgebakend gewerkt. Miltenburg had wel een vaste studiemiddag voor zichzelf laten vrijhouden, maar noemt zich een onregelmatige werker. Hij werkte vooral 's nachts. Hij was dan meestal tot een uur of tien, elf bezig met school en werkte daarna tot twee uur voor zichzelf. Jarenlang leefde hij zo op vijf uur slaap per etmaal. De doorwaakte uren besteedde hij overigens niet alleen aan arbeid. "*Ik kom moeilijk op gang en heb zeker twee uur per dag lummeltijd nodig. Die besteed ik bijvoorbeeld aan muziek. Mijn ervaring is dat als ik die tijd niet neem zich dat tegen me keert. Je lijkt dan tijd voor je dissertatie te winnen, maar die verlies je weer doordat je snel blokkeert*".
In de grote vakantie werkte hij doorgaans de eerste weken voor zichzelf door. Daarna nam hij de zojuist geschreven teksten mee naar de camping, om die daar in de laatste dagen te corrigeren.
Toen hij eenmaal conrector was, werd zijn vrijheid om voor zichzelf te werken veel groter, maar ook zijn neiging om met school bezig te zijn en zijn dissertatie uit te stellen nam toe. Het schoolwerk was nooit af en zijn collega's moesten hem soms naar huis sturen om zijn proefschrift niet te verwaarlozen. Hij kon zich moeilijk losrukken van zijn schoolwerk.
Schrijfangst? Hijzelf houdt het op schuldgevoel. "*Ik voelde met toch eigenlijk wel lichtelijk schuldig, hoewel ik denk dat het de school uiteindelijk heel weinig tijd heeft gekost*".

Hage heeft verreweg de meeste tijd nodig gehad, maar werkte wel regelmatiger dan Miltenburg. Zijn 29 lesuren waren in de

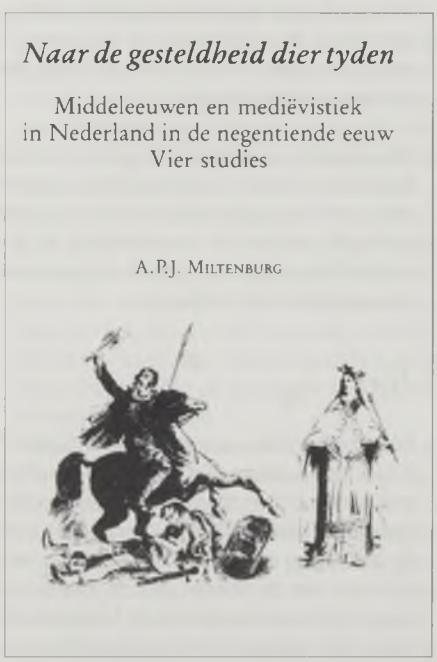

eerste vier dagen van de werkweek geconcentreerd. Dat leverde grote druk op. Iedere vrijdag begon hij moe aan zijn dissertatie en ook de zaterdag ging daar niet zelden aan op. De zondag hield hij vrij. De vakanties gingen ook voor een deel heen met onderzoek en schrijven. In de grote vakantie pakte hij vaak wel vier weken. Als hij dan weg ging, had hij moeite zich los te rukken van zijn onderwerp. Hij heeft nog wel eens in Frankrijk met zijn voeten in een beek zitten studeren.

De collega's

Hoe stond de school er eigenlijk tegenover?
De drie doctores zijn hierover zeer positief. Van Oudheusden had alle medewerking van zijn rector en kon zonder problemen een vaste vrije middag krijgen. De rector had ook het gevoel dat een promotie de school een zekere meerwaarde zou geven. Bij Hage gold hetzelfde. Hij heeft zelfs een tijdje deeltijdontslag kunnen nemen, met de garantie dat hij kon terugkeren.

En de collega's?
Hage en Van Oudheusden zitten op grote scholengemeenschappen met 1300 respectievelijk 1200 leerlingen. Ze gaan maar met enkelen van de vele leraren wat intensiever om. Bij deze collega's was een golfbeweging in de belangstelling waar te nemen. Van Oudheusden: "*In het begin vragen ze vaak hoe het gaat. Maar naarmate het langer duurt neemt het vragen af en stellen ze zich bescheidener op. Als het eind in zicht komt, leeft de belangstelling weer op*".

Hoe de collega's er precies tegenover stonden, kan hij moeilijk peilen. Erg negatief kan het volgens hem niet zijn omdat hij nooit geconfronteerd is met flauwe grappen of jaloezie over zijn roostervrije dag.
Hage heeft met zijn vakgenoten nog wel serieuze gesprekken over zijn studie gevoerd en daarbij uiteenzettingen gegeven die ook voor hemzelf verhelderend waren. "*Maar wat die grote schare collega's betreft: ik denk dat er heel wat bij zijn die niet beseffen wat voor moeite het is zo'n boek te maken*". Ook Van Oudheusden denkt dat veel leraren daar geen notie van hebben. "*Dat bleek toen ik de invitaties de deur uitdeed voor mijn promotiezitting. Een groot aantal wist echt niet wat dat inhield. Ze dachten dat ik een toespraak moest houden*".

Velen betwijfelden de zin van het promoveren.
Hage: "*Het gevoel overheerst dat het onderzoek belangrijk is voor jouzelf, omdat je graag studeert, maar niet voor het onderwijs*".
Van Oudheusden: "*Ik krijg heel vaak de vraag wat ik er mee ga doen, of ik bijvoorbeeld professor word. Het is heel moelijk uit te leggen dat dat geen automatisme is en dat ik gewoon nog graag les geef. Ook verwonderlijk voor veel mensen is dat je er geen cent op vooruit gaat*".
Miltenburgs ervaring is wat dat betreft toch wel anders. "*Ik leef in een wereld waarin het schrijven van een dissertatie niet iets abjects is. Het behoort tot een patroon dat voor academici niet abnormaal is en dat niet gezien wordt als belachelijk*".

Vrouw en kind

Een bij velen levend idee is dat een promotie een ontwrichtend effect heeft op het persoonlijk leven in het algemeen en het gezinsleven in het bijzonder. Van Oudheusden verzekert dat dat bij hem niet zo was. Hij heeft er niets voor gelaten. Hij deed veel aan sport en bleef dat doen, onderhield met gemak zijn sociale contacten en deed zijn vrouw en twee zoontjes vrijwel niets tekort. Hij was woensdag onder het eten, na vier uur schrijven, hoogstens af en toe geestelijk afwezig. Sacherijnig is hij er nooit onder geweest. Zijn echtgenote steunde hem. Voordat hij eraan begon heeft zij hem gesuggereerd eens met een promotor te gaan praten. "*Ze zei dat ze wel zag dat ik zoiets moest doen, omdat het er gewoon inzat bij mij*".
(Zij heeft een parttime baan als lerares nederlands en het meeste huishoudelijke werk kwam op haar neer.)

Klio
nummer 5/91
pagina's 12 en 13

Adriaan Miltenburg en Jan van Oudhusden ... hoe meer je te doen hebt, hoe meer er uit je handen komt.

Ook Miltenburg gelooft niet dat hij zijn kinderen tekort gedaan heeft. Om sacherijnig, moe en afwezig te zijn, hoef je niet aan onderzoek te doen, meent hij. Overigens heeft hij de laatste vier jaar alleen gewoond. Dat had wel zekere voordelen, omdat hij daardoor volledig zijn eigen gang kon gaan. Aan de andere kant moest hij na zijn scheiding zijn huishouden helemaal alleen verzorgen.
Al met al denkt hij dat de scheiding voor zijn dissertatie weinig uitmaakte. Hij vindt evenmin als Van Oudheusden dat hij veel voor zijn onderzoek hoefde te laten. *"Hoe meer je te doen hebt, hoe meer er uit je handen komt. Mij valt altijd op dat dezelfde mensen die altijd klagen dat ze het zo druk hebben, avonden lang voor de televisie zitten".*

De dissertatie lijkt nog het zwaarst ingegrepen te hebben in het leven van Hage. Zijn echtgenote heeft hem altijd de ruimte geboden de tijd ervoor vrij te houden, maar makkelijk heeft hij het niet gehad. Zijn vrouw had een volledige baan, ze waren allebei de hele week laat thuis en als hij zich dan ook nog eens vrijdag en zaterdag op zijn studie wierp, was dat wel eens minder leuk. *"Ik kon het niet zo makkelijk van me afzetten. Als ik in Den Haag liep te winkelen, was ik er nog mee bezig".*
Hage had voortdurend het gevoel dat hij onder druk stond. *"Wat mij betreft kan je gerust zeggen dat het een behoorlijke belasting was om een groot gedeelte van mijn vrije tijd over zo'n lange periode steeds te richten op hetzelfde doel. Ik heb gezweet en ik heb onrust gekend. Als ik eens iets anders deed, had ik nogal eens het gevoel dat ik die tijd eigenlijk beter had kunnen benutten. Ook bij het lesgeven had ik dan geen ontspannen gevoel. Achteraf is het allemaal leuk en aardig, maar er zijn zeker momenten geweest dat ik in een dalletje zat".*

Verslaving

Een echt dal is het echter nooit geworden. Aan stoppen heeft hij nooit gedacht. Daarvoor was hij te gemotiveerd en vond hij het te leuk. Het was in zekere zin verslavend.
Miltenburg beaamt dat. *"Je vindt het leuk en dus is het vanzelfsprekend dat je er veel tijd instopt. Dat doe je gewoon, er zijn natuurlijk wel spanningen, maar die heb je bij alles wat je doet".* En uiteindelijk vielen die spanningen ook nog wel mee. Hage en Miltenburg hebben nooit het gevoel gehad dat ze het uiteindelijk niet zouden redden. Van Oudheusden wel. Toen zijn archiefonderzoek in 1984 grotendeels voltooid was, ging zijn werk aan 'Brabantia Nostra' tijdelijk op een laag pitje. Dat was echter niet het gevolg van walging en wanhoop, maar van prioriteitsstelling. Andere zaken eisten op dat moment meer aandacht. Slapeloze nachten heeft hij er niet van gehad. Al die jaren heeft hij van zijn dissertatie maar één keer wakker gelegen: of de invitaties voor de promotiezitting wel op tijd de deur uit waren gegaan. Het werk zelf heeft hij altijd fluitend gedaan.
Dat kunnen zijn collega's hem niet nazeggen, maar ook zij hebben er niet wakker van gelegen. Miltenburg denkt dat hij gewoon te laat naar bed ging om niet in slaap te kunnen komen.

Bij alledrie overheerste de lol in de wetenschap. Ze benadrukken dat ze geen andere motivatie hadden dan de inherente vreugde van de wetenschapsbedrijving. Miltenburg ervoer het als luxe, Hage zag het zonder meer als geestelijke verrijking, Van Oudheusden beschouwde het als een proeve van bekwaamheid voor zichzelf. *"Ik wilde mezelf bewijzen dat ik een voldragen wetenschappelijk werk kon afleveren. Het was intellectuele bevrediging: een eigen werkstuk creëren, zelf architect en meester zijn op je eigen terrein. Die voldoening heb ik mogen smaken. Daar heeft nooit bijgezeten dat het een springplank naar een wetenschappelijke carrière kon zijn. Daar ben ik gewoon te oud voor".*
Miltenburg voelt datzelfde in sterke mate. *"Het klinkt hoogdravend, maar toch is het zo. Wat ik leuk vind is het bestrijden van onkunde. Op twee manieren: mondeling en schriftelijk. Mondeling doe ik het voor de klas, en schriftelijk doe ik het op een hoger niveau. De combinatie van die twee dingen vind ik echt heel leuk".*

De combinatie van promoveren en doceren vinden ze alle drie erg natuurlijk. Hage had zich wel graag een tijdje helemaal op zijn disseratie gericht. *"Je legt zondagavond je pen neer, je zou zo verder kunnen gaan, maar maandag moet je weer naar school. Als je dan een week verder bent moet je weer helemaal op stoom komen".*
Van Oudheusden heeft zelfs dat gevoel van onbehagen nooit gekend. Als hij helemaal uit het onderwijs was geweest, dan was hij zich geïsoleerd gaan voelen, zo gelooft hij. *"Ik vond het heel plezierig om na zo'n donderdag die ik het laatste jaar vrij had weer op school te komen, mijn postvakje te legen, met de collega's te kletsen en weer les te geven".*

Het schoolwerk

Geen van drieën heeft het gevoel dat hun lessen eronder geleden hebben. Integendeel, volgens hen heeft het hun onderwijs beter gemaakt. Van Oudheusden meent dat zijn onderzoek en onderwijs elkaar wederzijds bevrucht hebben. *"Mijn lessen wonnen aan diepgang. Ik had voor mijn proefschrift een stapel boeken gelezen, op*

een breed terrein, en kon dus nogal eens uit de literatuur spuien. Aan de andere kant: het feit dat ik lesgaf, kwam me goed te pas bij het schrijven. Je staat als leraar iedere dag voor de uitdaging om ingewikkelde zaken op een simpele manier duidelijk te maken. Ik vond het ook een uitdaging om een leesbaar proefschrift te schrijven. Wat dat betreft heb ik veel profijt gehad van mijn leraarschap".

Hage heeft minder het gevoel gehad dat hij zijn kennis in de lessen kon gebruiken. Zijn gebied, de middeleeuwen, heeft een ondergeschoven plaatsje in het curriculum.
Miltenburg had daar minder last van. Hij vormde een eenmanssectie en kon dus les geven zoals hij wilde. Hij was natuurlijk gebonden aan de eindexamenonderwerpen, maar wist zich verder volkomen vrij. Aan eigentijdse geschiedenis besteedde hij weinig aandacht, het accent legde hij sterk op de 19de eeuw. Daarvoor was zijn studieterrein een 'Fundgrube'. *"Het kwam voor dat ik uit het archief kwam en aan mijn lessen niets meer voor hoefde te bereiden, omdat ik schitterende stukken gevonden had. Ik heb bijvoorbeeld tachtig jaargangen van De Gids doorgewerkt. Daarin stonden rond 1848 prachtige passages over de Nederlandse onafhankelijkheid. Dat blad gaf een kaleidoscopisch beeld van Nederland in de 19de eeuw".*
Van Oudheusdens materiaal gaf dat kalei-

Lokale geschiedenis kent echte liefhebbers

Kees v.d. Wiel

De afgelopen tien, vijftien jaar zijn er tientallen, zo niet honderden lokale of regionale historische verenigingen ontstaan of uit een sluimerend bestaan ontwaakt.
Geschiedkundige werken over ideologische wereldbeelden verkopen nauwelijks meer, maar populaire plaatsgebonden uitgaven als 'Ach Lieve Tijd' en 'Als de Dag van Gisteren' zijn een commercieel succes. Vragen als 'Wie was je opa's opa?' (zie de bekroonde tv-serie), 'Wie woonde vroeger in deze straat?' of 'Wat was dit eigenlijk voor een dorp waar deze nieuwbouwwijk tegenaan is geplakt?' zijn kennelijk voor veel mensen zo weinig vanzelfsprekend geworden, dat ze mateloos boeien.
In dat kader was het plan van de Culturele Raden van de provincies Noord- en Zuid-Holland om hun 150-jarige splitsing te herdenken met een gezamenlijke prijsvraag voor historische verenigingen een schot in de roos.

Drs. K.v. d. Wiel is historicus en free-lance werkzaam als journalist.

klio
nummer 5/91
pagina's 14 en 15

Beschrijf het dagelijks leven in je stad, dorp of regio anno 1840, was de opgave. De opzet was speciaal bedoeld om de historische verenigingen te stimuleren en ze rond een gezamenlijk thema met elkaar in contact te brengen. Die opzet is bij uitstek een succes gebleken. 37 verenigingen tekenden op de uitdaging in. De deelnemers - zowel werkgroepen als individuele vertegenwoordigers van verenigingen - kregen een lijst met mogelijke onderwerpen en bronnen. De archiefdiensten in de provincie van rijk, streek en gemeenten werden opgewekt de amateur-onderzoekers met raad en daad ter zijde te staan.
De ingezonden werkstukken hadden betrekking op 53 van de 386 Hollandse gemeenten uit 1840. Op een enkele uitzondering na (Haarlem, Enkhuizen) allemaal plattelandsgemeenten. Kennelijk werden de stedelijke historische clubs die doorgaans al van veel oudere datum zijn, minder door het virus aangestoken.
Niet alleen in kwantitatief, maar ook in kwalitatief opzicht overtroffen de inzendingen alle verwachtingen.

Vele zouden zich ruimschoots kunnen meten met de proeven van bekwaamheid van een aanstaand doctorandus. Ze boden niet alleen een grote variatie aan bronnenmateriaal, met oog voor vele curieuze details, maar verraadden ook dat de auteurs heel wat methodiek van bronnenbewerking van toonaangevende voorbeeldstudies in de lokale en regionale geschiedenis hadden afgekeken. Bovendien hadden de meeste inzenders zich veel moeite getroost om het resultaat aantrekkelijk leesbaar te presenteren.